

Iran's Islamic Revolution and the Evolution of the Concept of Resistance

Fatemeh Soury*

Ph.D Student, Political Sciences,
Allameh Tabataba'i University,
Tehran, Iran

Gholam Reza Khajesarvi

Professor, Department of Political
Sciences, Allame Tabataba'i
University, Tehran, Iran

Introduction

The concept of resistance, as a fundamental political and social phenomenon, has long been central to analyses in international relations, particularly within critical and postcolonial studies. Western academic literature typically explains resistance through secular frameworks, emphasizing either cultural and discursive dimensions (as in the works of Said and Bhabha) or material struggles (as in Fanon). A defining limitation of these approaches is their neglect of religion and spirituality as genuine driving forces.

* Corresponding Author: f_soury@yahoo.com

How to Cite: Soury, F & Khajesarvi, Gh. R., (2025), "Iran's Islamic Revolution and the Evolution of the Concept of Resistance", *Political Strategic Studies*, Vol. 14, No. 54, 149-180. doi: [10.22054/QPSS.2024.79655.3407](https://doi.org/10.22054/QPSS.2024.79655.3407)

This methodological bias has led to the systematic marginalization of religion and spirituality in accounts of liberation movements. As a result, understandings of resistance movements in societies where religion is central to identity formation and social mobilization remain incomplete and, at times, distorted.

The present study argues that the 1979 Islamic Revolution of Iran was not merely a regional political event, but a paradigmatic turning point that, by introducing a novel and distinctly different model of resistance, challenged the foundational assumptions of existing theories.

The central problem lies in the fact that prevailing analytical frameworks, shaped by institutionalized secularism, are incapable of fully explaining the nature, objectives, and dynamics of this new model of resistance.

Unlike other major revolutions—such as the French Revolution, rooted in Enlightenment ideals, or the Russian and Chinese revolutions, shaped by Marxist and secular beliefs—the Iranian Revolution was profoundly religious, placing Islamic identity, norms, and values at its very core. In this respect, the current research aimed to describe and analyze the profound conceptual transformation that the Islamic Revolution introduced to the notion of resistance. It also sought to identify, differentiate, and articulate the core and foundational components of the discourse of Islamic resistance. Building on these insights, the study further developed and presented a new conceptual framework, termed *transcendental resistance*, as an analytical tool for understanding this phenomenon and for examining similar cases in other contexts.

Materials and Methods

This research employed a qualitative, descriptive–analytical approach. It relied on documentary analysis to examine the foundational texts of the Islamic Revolution’s discourse, including the Holy Quran, hadiths, and statements by the Revolution’s leaders. The aim was to extract the key principles and components of Islamic resistance. These components were then analyzed within a comparative framework alongside conventional secular models, highlighting the distinctions and theoretical novelty of the transcendental resistance model.

Literature Review

Previous research on Islamic resistance has often focused on specific dimensions such as its geopolitical impacts through the "Axis of Resistance" (e.g., Ghasemi, 1397), its jurisprudential and theoretical foundations within Shi'a theology (e.g., Maleki, 1402), or its civilizational and cultural aspects (e.g., Lezgi & Ghiasi Fathabadi, 1402). However, a significant gap exists in providing a comprehensive and integrated conceptual model that synthesizes these elements. Furthermore, dominant postcolonial theories, influenced by secular-Marxist perspectives, have historically marginalized the role of religion, framing it as a secondary factor rather than the central logic of struggle (Young, 2001: 338). This study addresses this gap by moving beyond a compartmentalized analysis and proposing a holistic framework that positions spirituality and transcendental goals as the core of the resistance model, thereby challenging the secular assumptions prevalent in the existing literature.

Result and Discussion

According to the findings, the model of resistance emerging from the Islamic Revolution distinguishes itself from secular models through three fundamental conceptual transformations.

First, it redefines resistance through a religious essence. Unlike secular approaches that treat religion as one tool among many, the proposed model considers Islam as the core and essence of resistance. Resistance is elevated from a purely political act to the sacred struggle (or *jihad*), deriving its legitimacy and motivation directly from religious faith. By presenting an ideological Third Way, this model positions itself as independent of both Western liberalism and Eastern socialism. Consequently, the goal of resistance transcends mere political independence to encompass the defense of Islamic identity and values, as well as the pursuit of social justice in opposition to global hegemony.

Second, the model transforms the horizon of liberation. While some Western critical theories adopt a cautious or even pessimistic view regarding the possibility of complete liberation due to entrenched structures of domination, the discourse of Islamic resistance is rooted in strategic and definitive optimism.

This optimism stems from a profound belief in the certainty of the divine promise for the final victory of truth and justice. Such a perspective shifts the struggle from a human act with uncertain outcomes to a meaningful participation in an inevitable divine conclusion, endowing resistance with psychological power and resilience in the face of setbacks.

Third, this model conceptualizes resistance as a form of transcendentalism, defining it as a perfection-seeking process

operating on both individual (micro) and collective (macro) levels. At the individual level, struggle and steadfastness serve as tools for self-cultivation, spiritual purification, and the development of moral virtues such as patience, courage, and self-esteem.

This view frames resistance as a path toward personal spiritual perfection. At the macro level, resistance transcends mere defensive reactions, becoming a proactive and long-term strategy aimed at realizing an ultimate civilizational goal: the establishment of a new Islamic civilization. Within this framework, resistance functions as the engine driving a civilization-building project designed to establish a just global order grounded in Islamic values.

Conclusion

Iran's Islamic Revolution articulated and operationalized the coherent and compelling model of *transcendental resistance*, bringing about a profound transformation in both the theory and practice of resistance.

The model demonstrates that any comprehensive analysis of contemporary political dynamics remains incomplete, reductionist, and ineffective if it fails to account for the central role of religion and spiritual worldviews. The primary implication of this research is the pressing need to reassess the predominantly secular foundations of postcolonial studies and international relations.

The model presented offers a valuable analytical tool for understanding other resistance movements with a religious dimension worldwide, thus providing a foundation for future research in this field. Recognizing and engaging with these models of resistance is no longer merely an academic exercise but the

undeniable necessity for accurately analyzing the complex geopolitical landscape of our time.

Keywords: Resistance, Iran's Islamic Revolution, Postcolonial Studies, Transcendentalism, Liberation

انقلاب اسلامی ایران و تحول در مفهوم مقاومت

دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

فاطمه سوری*

استاد گروه علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

غلامرضا خواجه‌سروی

چکیده

این مقاله به تحلیل تحول مفهوم مقاومت تحت تأثیر انقلاب اسلامی ایران می‌پردازد و به‌ویژه بررسی می‌کند که چگونه این انقلاب به‌عنوان یکی از مهم‌ترین رویدادهای سیاسی قرن بیستم با معرفی نوعی مقاومت که بر مبنای مذهب و معنویت استوار است، گفتمان‌های سیاسی و فکری را دگرگون کرده است. این مقاله با به‌کارگیری روش تحلیل محتوای کیفی بر روی متون بنیادین و گفتارهای ایدئولوژیک‌های اصلی انقلاب، به‌سازی مؤلفه‌های اصلی این چارچوب نوظهور می‌پردازد. یافته‌ها سه چرخش گفتمانی محوری را شناسایی می‌کنند: (۱) محوریت یافتن اصول الهیاتی شیعی به‌عنوان منطق اصلی مبارزه سیاسی و جابجاسازی بنیادهای سکولار-ناسیونالیستی یا مارکسیستی؛ (۲) بازتعریف «رهایی‌بخشی» از یک هدف عمدتاً مادی و ضداستعماری به یک مأموریت تمدن‌ساز و آخرالزمانی و (۳) برساختن مدلی تحت عنوان «مقاومت تعالی‌گرا» که مبارزه را نه یک راهبرد واکنشی بلکه یک کنش وجودی، هویت‌بخش و ایجابی تعریف می‌کند. این مقاله استدلال می‌کند که سهم گفتمانی اصلی انقلاب، نه صرفاً افزودن یک نمونه مذهبی به مدل‌های مقاومت، بلکه ارائه فعالانه یک چارچوب نظری بدیل بود. این چارچوب با به‌چالش کشیدن مفروضات غالباً سکولار در نظریه‌های مقاومت پسااستعماری، مسیرهای تحلیلی جدیدی برای درک تقاطع دین، هویت و منازعات سیاسی می‌گشاید.

واژگان کلیدی: مقاومت، انقلاب اسلامی ایران، مطالعات پسااستعماری، تعالی‌گرایی، رهایی‌بخشی.

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران که در سال ۱۹۷۹ به وقوع پیوست، به‌عنوان یک رخداد عمده و تحول‌آفرین در تاریخ معاصر، تغییرات عمیق و گسترده‌ای در مفاهیم مرتبط با مقاومت و آزادی به‌وجود آورده است. پیش از انقلاب، مفهوم مقاومت عمدتاً به‌عنوان یک واکنش دفاعی و محدود به حوزه‌های ملی و منطقه‌ای مطرح می‌شد و بیشتر بر تغییرات مادی و ساختاری در چارچوب‌های سنتی و سکولار تمرکز داشت. این مقاومت‌ها عمدتاً در قالب مبارزات ملی‌گرایانه و ضد استعماری بروز می‌یافتند و کمتر به جنبه‌های معنوی و ایدئولوژیک توجه می‌شد.

با این حال، انقلاب اسلامی ایران با معرفی یک مفهوم نوین از مقاومت که به‌طور خاص بر پایه اصول اسلامی و معنوی استوار است، تحولی اساسی در این زمینه به‌وجود آورد. این انقلاب نه تنها مقاومت را از یک واکنش دفاعی به ابزاری فعال و جهانی برای مقابله با ظلم و استکبار تبدیل کرد، بلکه به جنبه‌های دینی و ایدئولوژیک این مفهوم نیز توجه ویژه‌ای داشت.

این تغییرات در مفهوم مقاومت به‌ویژه با تأکید بر اصول دینی و تعالی‌گرایی، به‌طور قابل توجهی از نظریات پیشین در مورد مقاومت متمایز است. نظریات سنتی معمولاً مقاومت را به‌عنوان یک واکنش در برابر فشارهای بیرونی و داخلی می‌نگریستند که بیشتر به تغییرات مادی و سیاسی محدود می‌شد. در مقابل، مقاومت اسلامی ایران با تمرکز بر دگراندیشی در مبانی ارزشی و معنایی، در پی تحقق جامعه‌ای بر پایه اصول اسلامی و تعالی‌گرایی است که در آن، مقاومت تنها به مقابله با دشمنان محدود نمی‌شود بلکه به‌عنوان مسیری برای تحقق اهداف متعالی‌تر نظیر ایجاد تمدن نوین اسلامی نیز عمل می‌کند.

این پژوهش با تمرکز بر جنبه‌های دینی، ایدئولوژیک و تعالی‌گرایی به تحلیل تحول بنیادی در مفهوم مقاومت می‌پردازد. با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی متون بنیادین، بررسی می‌شود که چگونه انقلاب اسلامی ایران با معرفی تعریفی جدید از مقاومت، به تغییرات عمیق در مفاهیم سیاسی و فکری منجر شده و چه تأثیراتی بر درک جهانی از مقاومت داشته است. نتایج این تحقیق به‌خوبی نشان خواهد داد که انقلاب اسلامی ایران

نه تنها ساختارهای سیاسی و اجتماعی درون مرزهای خود را تغییر داده، بلکه تحولات گسترده‌ای در سطح جهانی نیز به وجود آورده است.

پیشینه پژوهش

مفهوم مقاومت اسلامی به عنوان یکی از مفاهیم کلیدی و تأثیرگذار در سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران و به ویژه در سیاست‌های خارجی این کشور، همواره مورد توجه پژوهشگران علوم سیاسی و روابط بین الملل بوده است. این مفهوم نه تنها به عنوان یک پدیده ژئوپلیتیکی بلکه به عنوان یک ایدئولوژی و رویکرد تمدنی نقش بسزایی در تغییر معادلات قدرت در منطقه و جهان ایفا کرده است. در این راستا بررسی پیشینه پژوهش‌های انجام شده در این حوزه نشان می‌دهد که این مطالعات را می‌توان در چند دسته اصلی تقسیم کرد که هر کدام به جنبه‌های خاصی از مقاومت اسلامی پرداخته‌اند. در ادامه به بررسی این دسته‌بندی‌ها و محتوای اصلی هر کدام پرداخته می‌شود.

محور مقاومت اسلامی و تأثیرات آن

یکی از موضوعات مهم در پژوهش‌های مربوط به مقاومت اسلامی، بررسی محور مقاومت اسلامی به عنوان یک شبکه گسترده از گروه‌ها و کشورهایی است که تحت تأثیر گفتمان انقلاب اسلامی ایران فعالیت می‌کنند. این پژوهش‌ها به بررسی نقش جمهوری اسلامی ایران در شکل‌دهی و هدایت این محور و تأثیرات آن بر معادلات قدرت منطقه‌ای پرداخته‌اند. به عنوان مثال، گودرزی طاقانکی، نساج و گودرزی (۱۴۰۰) به تحلیل مبانی نظری محور مقاومت اسلامی پرداخته و نقش جمهوری اسلامی ایران در هدایت این محور و توانایی آن در تحقق انترناسیونالیسم اسلامی را مورد بررسی قرار داده‌اند. همچنین قاسمی (۱۳۹۷) به بررسی ژئوپلیتیک محور مقاومت و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران بر اساس گفتمان انقلاب اسلامی پرداخته و نشان داده است که چگونه این گفتمان به تقویت و گسترش محور مقاومت در منطقه کمک کرده و امنیت ملی ایران را افزایش داده است.

بنیان‌های نظری و فکری مقاومت

پژوهش‌های دیگری به بررسی بنیان‌های نظری و فکری مقاومت اسلامی پرداخته‌اند و تلاش کرده‌اند اصول دینی، فقهی و ایدئولوژیک مقاومت را به‌عنوان چارچوبی برای تحلیل سیاست‌ها و راهبردهای جمهوری اسلامی ایران تبیین کنند. در این راستا، علی‌یاری و رکابیان (۱۳۹۸) بنیادهای دینی و فکری نظریه مقاومت را به‌عنوان چارچوبی برای تحلیل گام دوم انقلاب اسلامی بررسی کرده‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد که مقاومت اسلامی به‌عنوان یک راهبرد استراتژیک و ایدئولوژیک برای مقابله با نظام سلطه و استکبار جهانی تعریف شده است. علاوه بر این، ملکی (۱۴۰۲) مبانی فقهی مقاومت را در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای مورد بررسی قرار داده و نشان داده است که مفهوم مقاومت در فقه شیعه با موضوعاتی همچون جهاد دفاعی، تقیه و امر به معروف پیوندی عمیق دارد.

مفهوم و اهداف مقاومت اسلامی

برخی دیگر از پژوهش‌ها به بررسی مفهوم و اهداف مقاومت اسلامی پرداخته‌اند. این مطالعات به تحلیل اهداف، استراتژی‌ها و مفاهیم کلیدی مقاومت اسلامی در گفتمان انقلاب اسلامی و دین اسلام می‌پردازند. برای مثال یوسفی مقدم (۱۳۹۹) به بررسی جایگاه و اهداف مقاومت اسلامی از دیدگاه مفسران قرآن کریم پرداخته و بر آیات مرتبط با جهاد تأکید کرده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که اهداف مقاومت اسلامی به هم پیوسته و یک حقیقت را تشکیل می‌دهند که در نهایت به مقابله با ظلم و تحقق عدالت منجر می‌شود. خراسانی (۱۳۹۹) نیز در پژوهش خود نقش توحیدباوری در مقاومت اسلامی را مورد بررسی قرار داده و نشان داده است که توحیدباوری به‌عنوان یکی از اصول اساسی اسلام، با پدیده مقاومت اسلامی پیوند ناگسستنی دارد و این پیوند، قدرت مقاومت را تقویت می‌کند.

ابعاد تمدنی و فرهنگی مقاومت اسلامی

برخی پژوهش‌ها به ابعاد تمدنی و فرهنگی مقاومت اسلامی پرداخته و تلاش کرده‌اند نشان دهند که چگونه مقاومت اسلامی به‌عنوان یک رویکرد تمدنی و فرهنگی، به گسترش

گفتمان انقلاب اسلامی و تقویت هویت اسلامی در جوامع مختلف منجر شده است. لزگی و غیائی فتح‌آبادی (۱۴۰۲) به بررسی ابعاد تمدنی مقاومت اسلامی در جمهوری اسلامی ایران پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که مقاومت اسلامی به‌عنوان یک رویکرد تمدنی شامل ابعاد مبنایی، معنایی، انسجامی و پویایی است که به تقویت اعتماد به‌نفس ملی و خودباوری ملت ایران کمک می‌کند. لطفی، جاودانی مقدم و شیرخانی (۱۴۰۱) نیز در پژوهش خود نقش الگوی انقلاب اسلامی ایران را در شکل‌گیری محور مقاومت اسلامی بررسی کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که انقلاب اسلامی به‌عنوان یک گفتمان هویت‌بخش، توانسته است محور مقاومت را به‌عنوان یک بازیگر مهم در سیاست‌های منطقه‌ای معرفی کند.

جدول شماره ۱- خلاصه پیشینه پژوهش

دسته‌بندی	منبع	موضوع	روش‌شناسی	یافته‌ها
محور مقاومت اسلامی و تأثیرات آن	گودرزی طاقانکی، نساج و گودرزی (۱۴۰۰)	مبانی نظری محور مقاومت اسلامی و انترناسیونالیسم اسلامی	تحلیل گفتمان	بررسی نقش ایران در هدایت محور مقاومت و تحلیل قابلیت‌های آن در تحقق انترناسیونالیسم اسلامی
	قاسمی (۱۳۹۷)	ژئوپلیتیک محور مقاومت و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران	تحلیل گفتمان	تحلیل تأثیر گفتمان انقلاب اسلامی بر تقویت و گسترش محور مقاومت و نقش آن در امنیت ملی ایران
بنیان‌های نظری و فکری مقاومت	علی‌باری و رکابیان (۱۳۹۸)	بنیادهای دینی و فکری نظریه مقاومت	توصیفی، تبیینی و تحلیلی	بررسی اصول دینی و فکری مقاومت به‌عنوان چارچوبی برای مقابله با نظام سلطه و استکبار جهانی.

ادامه جدول ۱.

دسته‌بندی	منبع	موضوع	روش‌شناسی	یافته‌ها
	ملکی (۱۴۰۲)	مبانی فقهی مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای	توصیفی تحلیلی	بررسی مبانی فقهی مقاومت مانند جهاد دفاعی، تقیه و امر به معروف در فقه شیعه
مفهوم و اهداف مقاومت اسلامی	یوسفی مقدم (۱۳۹۹)	جایگاه و اهداف مقاومت اسلامی از دیدگاه مفسران قرآن	توصیفی تحلیلی	تبیین اهداف مقاومت اسلامی در قرآن و تحلیل آن‌ها به‌عنوان یک حقیقت واحد برای مقابله با ظلم و تحقق عدالت.
	خراسانی (۱۳۹۹)	نقش توحیدباوری در مقاومت اسلامی	توصیفی تحلیلی	بررسی پیوند توحیدباوری با مقاومت اسلامی و تأثیر آن بر تقویت قدرت مقاومت.
ابعاد تمدنی و فرهنگی مقاومت اسلامی	لزگی و غیاثی فتح آبادی (۱۴۰۲)	ابعاد تمدنی مقاومت اسلامی در جمهوری اسلامی ایران	توصیفی - تحلیلی	بررسی ابعاد تمدنی و فرهنگی مقاومت و تأثیر آن بر تقویت اعتماد به نفس ملی و خودباوری ملت ایران.
	لطفی، جاودانی مقدم و شیرخانی (۱۴۰۱)	نقش الگوی انقلاب اسلامی ایران در شکل‌گیری محور مقاومت اسلامی	توصیفی - تحلیلی	تحلیل نقش گفتمان انقلاب اسلامی در تشکیل و تقویت محور مقاومت و معرفی ایران به‌عنوان یک الگوی هویت‌بخش در میان گروه‌های مقاومت.

وجه نوآوری این پژوهش در ارائه یک چارچوب جامع و چندلایه برای تحلیل مقاومت اسلامی است که با تلفیق ابعاد فکری، فقهی، تمدنی و سیاسی، تصویر جامعی از مقاومت اسلامی ارائه می‌دهد. این چارچوب نه تنها به بررسی اصول و مبانی نظری مقاومت می‌پردازد، بلکه تأثیرات عملی آن را بر معادلات قدرت منطقه‌ای و جهانی تحلیل می‌کند. همچنین با تحلیل گفتمان مقاومت اسلامی و نقش جمهوری اسلامی ایران در تقویت و هدایت این محور، به درک بهتری از استراتژی‌های ایران در مقابله با چالش‌های منطقه‌ای و جهانی دست یافته و زمینه‌ساز پژوهش‌های آینده در این حوزه می‌شود.

چارچوب مفهومی: مقاومت در سیاست جهانی

مفهوم مقاومت در سیاست جهانی به عنوان ابزار تحلیلی و نظری در عرصه مطالعات سیاسی و اجتماعی اهمیت ویژه‌ای یافته است. این مفهوم به ویژه در نقد قدرت‌های استعماری و سلطه‌گر و در تحلیل انواع مختلف اعتراضات و مبارزات به کار گرفته می‌شود. بررسی مفهوم مقاومت در ادبیات سیاست جهانی را می‌توان در چهار مدل اصلی خلاصه کرد که هر کدام به نوبه خود ابعاد متفاوتی از مقاومت را به تصویر می‌کشند.

مدل اول: مقاومت به عنوان بازنویسی روایت‌های استعماری

این مدل بر تحلیل مقاومت فرهنگی و بازنویسی روایت‌های استعماری متمرکز است. طبق نظر ادوارد سعید، قدرت‌های استعماری با تولید گفتمان‌های فرهنگی، تصاویری منفی از مردم مستعمره ارائه می‌دهند (Tyson, 2010). هدف مقاومت در این مدل، نقد و بازنویسی این روایت‌ها به منظور ارائه تصویری مثبت از مستعمرات و افشای تناقضات گفتمانی است. این نوع مقاومت عمدتاً به فعالیت‌های فرهنگی و نوشتاری محدود می‌شود و به چالش‌های مادی و ساختاری قدرت استعماری نمی‌پردازد (Shahjahan, 2014). به عبارت دیگر این مدل به دلیل تمرکز بر ابعاد فرهنگی، قادر به ایجاد تغییرات ملموس در ساختار قدرت نیست.

مدل دوم: مقاومت به عنوان براندازی گفتمانی

مدل براندازی گفتمانی به چالش کشیدن دوگانگی‌های گفتمانی و ایجاد فضای سوم می‌پردازد که در آن فرهنگ‌های مختلف به مذاکره و بازتعریف می‌پردازند. هومی بهابها مفهوم فضای سوم را به عنوان فضایی بینابینی معرفی می‌کند که در آن هویت‌ها و مفاهیم استعماری به چالش کشیده می‌شود (Bhabha, 1995). این نوع مقاومت به ایجاد هویت‌های جدید و کاهش قدرت مطلق استعماری کمک می‌کند، اما ممکن است نتواند تغییرات مادی و اقتصادی ملموسی را به همراه داشته باشد (Jefferess, 2008). این مدل بر شکل‌گیری و بازتعریف هویت‌ها تمرکز دارد و ممکن است نتواند به تغییرات اساسی در ساختار قدرت و شرایط زندگی بپردازد.

مدل سوم: مقاومت به عنوان اپوزیسیون

مدل اپوزیسیون به مقاومت‌های جمعی و ملموس در برابر قدرت استعماری می‌پردازد و به‌ویژه به استفاده از خشونت در این راستا توجه دارد. *فرانتس فانون* در این مدل بر مبارزات خشونت‌آمیز علیه قدرت استعماری تأکید می‌کند (Boehmer, 2006). این نوع مقاومت به مبارزه برای رهایی از ساختارهای مادی و اقتصادی سلطه‌گر متمرکز است، اما ممکن است نتواند به تفاوت‌های درونی در میان مردم مستعمره توجه و به تداوم هویت‌های تولیدشده توسط استعمارگران کمک کند (Shahjahan, 2011). این مدل به مبارزات سیاسی و نظامی برای رهایی از قدرت استعماری می‌پردازد، اما ممکن است به پیچیدگی‌های درون‌گروهی و تغییرات پس از استعمار توجه نکند.

مدل چهارم: مقاومت به عنوان دگرگونی

مدل دگرگونی به تغییرات عمیق در روابط انسانی و شرایط مادی تأکید دارد. دیوید جفرس مدل مقاومت دگرگون‌کننده را معرفی می‌کند که بر تغییرات در روابط انسانی و ساختارهای اجتماعی و اقتصادی تأکید دارد (Jefferess, 2008). این مدل به دنبال تحول بنیادین در ساختارهای اجتماعی و اقتصادی است و مثال‌هایی از مقاومت غیرخشونت‌آمیز را بررسی می‌کند. مقاومت دگرگون‌کننده به دنبال ایجاد تغییرات اساسی در شرایط مادی و روابط انسانی است و به‌طور کلی به نقد ساختارهای مادی و فرهنگی سلطه‌گر می‌پردازد.

مقاومت تعالی‌گرا: جهان‌نگری مقاومت اسلامی

مقاومت اسلامی به عنوان مدل تعالی‌گرا در تحلیل مقاومت، با هدف برپایی نظامی عادلانه جهانی از طریق احیای تمدن اسلامی و توسعه عدالت‌محور تعریف می‌شود. این نوع مقاومت برخلاف مدل‌های پیشین که بیشتر بر ابعاد مادی و فرهنگی تأکید داشته، بر مبانی معنوی و فلسفی توجه دارد. هدف مقاومت اسلامی، ایجاد جامعه‌ای عادلانه و پیشرفته با حفظ استقلال، تعامل بر مبنای عدالت و صلح و مبارزه با بی‌عدالتی و تحقیر ملت‌ها است. مقاومت اسلامی به عنوان مدلی متمایز از سایر مدل‌های مقاومت، ویژگی‌های خاصی دارد که در زیر به آنها پرداخته می‌شود:

مقاومت اسلامی هدف غایی خود را برپایی حکومت عادلانه جهانی و احیای تمدن اسلامی مبتنی بر اصول عدالت و مهرورزی قرار می‌دهد. این مدل به دنبال ایجاد تغییرات بنیادین و ساختاری در سطح جهانی است که بر مبنای اصول اسلامی و عدالت اجتماعی استوار است.

از نظر روش‌ها و استراتژی‌ها، مقاومت اسلامی شامل استفاده از اصول دینی و مذهبی، مقاومت مسلحانه و سیاسی و تقویت هویت اسلامی است. این رویکرد به‌طور خاص به تأکید بر اصول اسلامی در تعاملات بین‌المللی و مبارزه با بی‌عدالتی، تبعیض و جنگ‌افروزی پرداخته و بر استقلال همه‌جانبه کشورها و تعامل بر مبنای عدالت و صلح تأکید می‌کند.

بنیان نظری و فلسفی مقاومت اسلامی بر اصول اسلامی، عدالت اجتماعی و مبارزه با ظلم جهانی استوار است. برخلاف مدل‌های مادی‌گرایانه که تمرکز بر تغییرات ساختاری و مادی دارند، این مدل به مبانی هستی‌شناسی و انسان‌شناسی معنوی توجه دارد و به دنبال رهایی از قیدهای مادی نظام سلطه و ارتقای روحیه تعالی‌گرایی است.

دامنه تأثیرات مقاومت اسلامی به‌طور گسترده و عمیق در سطح جهانی و منطقه‌ای عمل می‌کند. این مدل به دنبال تغییرات ساختاری در نظم جهانی و تقویت هویت اسلامی است و تأثیرات آن می‌تواند به تحولات بزرگ در ساختارهای جهانی منجر شود.

نتایج و پیامدهای این مدل مقاومت شامل ایجاد تغییرات عمده در نظم جهانی و منطقه‌ای، تقویت هویت اسلامی و تحقق تحولات ساختاری است. این نوع مقاومت به دنبال ایجاد جامعه‌ای عادلانه و پیشرفته بر اساس اصول اسلامی و عدالت اجتماعی است و تأثیرات عمیق و پایدار بر ساختارهای جهانی و منطقه‌ای دارد.

در این مقاله، تمرکز اصلی بر مدل مقاومت اسلامی است که بر اساس مبانی هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی اسلامی، به تحلیل و بررسی ابعاد مختلف این مدل پرداخته می‌شود.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی و مبتنی بر پژوهش اسنادی^۱ است. این تحقیق به تحلیل و بررسی منابع و اسناد اصلی شامل قرآن، روایات، سخنرانی‌های رهبران و دیدگاه‌های اندیشمندان اسلامی پرداخته است. منابع مورد استفاده در این تحقیق به‌طور مستقیم به متون دینی و گفته‌های برجسته‌گان اسلامی مربوط می‌شود و به‌عنوان منابع اولیه در نظر گرفته می‌شوند. در این پژوهش تلاش شده است با استفاده از مبانی قرآنی و سخنرانی‌های رهبران جمهوری اسلامی و همچنین تحلیل دیدگاه‌های اندیشمندان اسلامی، ریشه‌های شکل‌گیری اندیشه مقاومت اسلامی استخراج و در قالب یک منظومه مفهومی و نظری پردازش شود. برای این منظور ابتدا گونه‌های غالب مطالعات در زمینه مقاومت در سیاست جهانی شناسایی شده و عناصر مرکزی و دال‌های مرکزی هر یک از این گونه‌ها مشخص گردید. سپس بر مبنای این شناسایی‌ها، وجه تمایز مقاومت اسلامی استخراج شده است.

روش گردآوری مطالب شامل استفاده از منابع اولیه شامل قرآن، روایات، سخنرانی‌ها و متون اندیشمندان اسلامی بوده است. در تحلیل داده‌ها از تحلیل مستقیم متون و منابع استفاده شده است و به‌جای کدگذاری، اطلاعات موجود در منابع به‌طور مستقیم بررسی و تفسیر شده‌اند تا مفاهیم و الگوهای کلیدی استخراج شوند.

مراحل انجام تحقیق

این پژوهش با هدف توسعه یک منظومه مفهومی جدید به بررسی ریشه‌ها و ابعاد این اندیشه پرداخته است. برای نیل به این هدف، مراحل زیر به کار گرفته شده است:

الف- شناسایی و تحلیل گونه‌های مطالعاتی موجود: در مرحله نخست، مطالعات موجود در زمینه مقاومت در عرصه سیاست جهانی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند. هدف از این مرحله، شناسایی گونه‌های غالب مطالعات و عناصر مرکزی و دال‌های مرکزی مرتبط با آن‌ها است. این تحلیل به تعیین نقاط قوت و ضعف و در نهایت استخراج وجه تمایز مقاومت اسلامی کمک کرد.

ب- استخراج مبانی و مؤلفه‌های کلیدی: با توجه به عدم وجود نظریه مدون در زمینه مقاومت اسلامی، تحقیق بر مبنای مبانی قرآنی و سخنرانی‌های رهبران و سیاست‌گذاران جمهوری اسلامی صورت گرفت. این مبانی به عنوان منابع اولیه برای استخراج و پردازش ریشه‌های فکری و نظری مقاومت اسلامی استفاده شد.

پ- گردآوری و تحلیل داده‌ها: داده‌های مورد نیاز از منابع کتابخانه‌ای، وبسایت‌ها و اسناد مکتوب شامل سخنرانی‌ها، قرآن و حدیث جمع‌آوری شدند. این داده‌ها با هدف شناسایی عناصر و اصول کلیدی مربوط به مقاومت اسلامی گردآوری و تحلیل شدند.

ت- پردازش و توسعه منظومه مفهومی: پس از جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، تلاش شد تا این داده‌ها در قالب یک منظومه مفهومی و نظری پردازش شوند. این منظومه به طور خاص به بررسی ابعاد مختلف مقاومت اسلامی و استخراج مفاهیم کلیدی آن پرداخته است. با این رویکرد، مقاله به دنبال ارائه یک ساختار مفهومی نوین در زمینه مقاومت اسلامی است که بتواند به عنوان پایه‌ای برای مطالعات و نظریه‌پردازی‌های آینده مورد استفاده قرار گیرد.

یافته‌ها

انقلاب اسلامی ایران و بازتعریف مفهوم مقاومت

انقلاب اسلامی ایران به طور قابل توجهی مفهوم مقاومت را در عرصه بین‌المللی دگرگون کرد. پیش از انقلاب، مقاومت عمدتاً به شکل دفاعی و محدود به حوزه‌های ملی و منطقه‌ای در نظر گرفته می‌شد. با این حال، انقلاب اسلامی ایران مفهوم مقاومت را به ابعاد جدیدی ارتقا داد و آن را به یک ایدئولوژی جهانی و فعال تبدیل کرد که فراتر از مرزهای ملی و جغرافیایی گسترش یافت.

در دوران پیش از انقلاب، جهان به طور عمده در دو بلوک شرق و غرب تقسیم شده بود و هر دو بلوک درگیر رقابت‌های سیاسی و نظامی بودند. در این شرایط، مقاومت معمولاً به اشکال سنتی مانند مبارزه‌های ملی‌گرایانه و ضداستعماری محدود بود و به طور عمده بر تغییرات مادی و ساختاری تمرکز داشت. به ویژه مقاومت در قالب جنبش‌های

ملی‌گرایانه و سکولار به چالش کشیدن نظم موجود و درخواست استقلال از استعمارگران را هدف قرار می‌داد.

انقلاب اسلامی ایران با معرفی مفهومی جدید از مقاومت به‌ویژه از طریق گفتمان اسلامی، توانست تحولی عمیق در این زمینه ایجاد کند. این انقلاب به‌جای تمرکز بر مقاومت به‌عنوان یک واکنش دفاعی، آن را به یک ابزار فعال برای مقابله با ظلم جهانی و امپریالیسم تبدیل کرد. ریچارد فالک^۱ در مورد اینکه چگونه امام خمینی (ره) می‌تواند «الگویی به شدت مورد نیاز از حکومت انسانی برای یک کشور جهان‌سومی» ارائه کند، نوشت (Falk, 1979): در واقع در آن زمان مقامات آمریکایی بودند که استدلال می‌کردند خمینی «گاندی» ایران است.^۲ مفهوم مقاومت در این انقلاب نه تنها به ابعاد مادی و ساختاری معطوف بود، بلکه جنبه‌های معنوی و ایدئولوژیک را نیز به‌طور جدی مورد توجه قرار داد. شاید بتوان مقاومت اسلامی را با گونه‌شناسی کریستوفر داز^۳ و نیکول دیتلهوف^۳ بهتر شناسایی کرد. آنها دو نوع مقاومت را در سیاست جهانی شناسایی می‌کنند: نخست، مقاومتی که در چارچوب هنجارها و نهادهای موجود عمل می‌نماید و دوم، مقاومتی که خارج از این پارامترها عمل می‌کند (Daase & Deitelhoff, 2019). مقاومت اسلامی ایران از جنس دوم است؛ به عبارت دیگر این نوع مقاومت نه تنها به نقد ساختارهای موجود پرداخته، بلکه به دنبال ایجاد تغییرات بنیادی در نظم جهانی به‌منظور تحقق یک نظم جدید و مطلوب است.

این تغییرات در مفهوم مقاومت به‌ویژه در مقایسه با نظریه‌های پسااستعماری برجسته است. نظریه‌های پسااستعماری معمولاً به مقاومت به‌عنوان چالشی در درون ساختارهای قدرت نگاه می‌کنند که هم به نقد آن برمی‌خیزد و هم به تداوم آن کمک می‌کند

۱. این تشبیه که نشان‌دهنده تلاش اولیه برخی مقامات آمریکایی برای درک ماهیت انقلاب ایران بود، در منابع مختلفی تحلیل شده است. برای مطالعه دقیق این موضوع و تحلیل درک نادرست آمریکا از آیت‌الله خمینی، رجوع کنید به:

George L. Simpson, "In Search of Gandhi, Finding Khomeini: How America Failed to Comprehend the Nature of Ayatollah Ruhollah Khomeini's Religious Opposition in the Iranian Revolution," *Journal of the Middle East and Africa*, Vol. 8, No. 3 (2017), pp. 233-255.

2. Christopher Daase

3. Nicole Deitelhoff

(Mbembe, 2001). در مقابل، مقاومت اسلامی نه تنها به تغییرات مادی توجه دارد، بلکه تلاش می‌کند از طریق دگراندیشی در مبانی ارزشی و معنایی، شرایط را برای تحقق جامعه‌ای بر پایه اصول اسلامی فراهم کند. به‌طور کلی انقلاب اسلامی ایران با ارائه تعریفی جدید و جامع از مقاومت، توانسته است نه تنها ساختارهای سیاسی و اجتماعی را در درون مرزهای خود تغییر دهد، بلکه تأثیرات چشمگیری در سطح جهانی نیز به‌وجود آورد. این تحول در مفهوم مقاومت به‌ویژه با تأکید بر جنبه‌های معنوی و ایدئولوژیک، موجب شده است که مقاومت اسلامی به یکی از عناصر کلیدی در گفتمان جهانی تبدیل شود.

مؤلفه‌های تحول در مفهوم مقاومت اسلامی

نظام معنایی حاکم بر جهان نگرش مقاومت در گفتمان انقلاب اسلامی حاوی نظامی مطلوب و مبتنی بر حکمرانی متعالی است که این پژوهش تلاش می‌کند این نظام معنایی و مفهومی را در چند محور ذیل تبیین و ترسیم کند.

الف- وارد کردن عنصر دین در ادبیات مقاومت

قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، نقش‌های متعدد دین به‌ویژه اسلام در دوران استعمار در بحث‌های پسااستعماری مغفول واقع شده است. نظریه پردازان و مورخان پسااستعماری با الهام از جهت‌گیری‌های مارکسیستی و سکولار، عمدتاً بر توسعه اشکال مقاومت ضداستعماری سکولار تمرکز کردند. این موضوع از این واقعیت سرچشمه می‌گیرد که مفهوم مقاومت در پسااستعمار در قالب اصطلاحات سکولار بیان شده است. رابرت یانگ^۱ در کتاب خود با عنوان «پسااستعمار: یک مقدمه تاریخی»^۲، معتقد است که «نظریه پسااستعماری، علی‌رغم حمایت از مقاومت فرودست، به‌ندرت به مقاومت فرودستی که مطابق با شرایط سکولار خود عمل نمی‌کند، ارزش قائل است.» (Young, 2001: 338). به همین دلیل، با وجود اینکه در دوران شکوفایی امپراتوری، قدرت‌های اروپایی بر اکثر

1. Robert Young

2. Postcolonialism: An Historical Introduction

نقاط جهان اسلام حکومت می‌کردند، اشکال مقاومت اسلامی عمدتاً توسط پسااستعمار نادیده گرفته شده است.

با وقوع انقلاب اسلامی ایران، به تدریج فصل جدیدی از مقاومت علیه استعمار و امپریالیسم شکل گرفت. این نوع از مقاومت برگرفته از مبانی دینی و قرآنی است. همان‌طور که از عنوان «مقاومت- اسلامی» پیداست، اولین قید آن ملازمت با ایمان است. در برخی آیات قرآن ضمن اشاره به وعده الهی برای استقامت‌کنندگان، بر پیوند ناگسستنی این استقامت با ایمان تأکید شده است. از جمله در آیه «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ...»^{۳۰} «به راستی آنان که گفتند پروردگار ما الله است و در پای این گفته خود استقامت ورزیدند ترسی ندارند...» (احقاف، ۱۳). در این آیه ابتدا عبارت «قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ» آمده که حاکی از اعتقاد الهی آنها است همچنین است در این آیه «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ...»^{۳۱} «آنهايي که گفتند پروردگار ما الله است و بر گفته خود پافشاری و استواری هم کردند ملائکه بر آنان نازل گشته...» (فصلت، ۳۰). مقاومت اسلامی ملازم با اعتقاد الهی در آموزه‌های اسلام «جهاد» نامیده می‌شود. واژه «جهاد» از ریشه «جهد» به معنای «مشقت» (ابن فارس، ۱۴۰۴، ق، ج ۱: ۴۸۷) و «نهایت تلاش برای رسیدن به خواسته» است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ق: ۲۰۸) و در اصطلاح شرع به معنای «بذل مال و نفس برای اعلای کلمه اسلام و اقامه شعائر ایمان» است (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۳۱ به نقل از انصاریان).

انقلاب اسلامی ایران که عمدتاً در قالب‌های مذهبی ساخته شده بود، یک گسست همه‌جانبه از کنترل و استثمار و نواستعمار بود. انقلاب یک واکنش گسترده مردمی برای از بین بردن سلطه و کنترل غرب و به‌طور خاص استعمار آمریکایی بر ایران بود. امام خمینی (ره) با موفقیت ایرانیان را با شعار «نه شرقی، نه غربی، جمهوری اسلامی» بسیج کرد تا مداخله آمریکا در ایران را شکست دهد، استقلال ایران را در سیاست منطقه‌ای و بین‌المللی مشخص کند و عدالت بازتوزیعی و هماهنگی اجتماعی مبتنی بر ارزش‌ها و باورهای اسلامی در عرصه داخلی برقرار کند. شعار امام خمینی (ره) برای رهایی از امپریالیسم غربی و انقلاب‌های سوسیالیستی و نیز پیگیری عدالت اجتماعی داخلی، مقاومت ایران در برابر

آمریکا را تقویت کرد. موفقیت مقاومت ایران به نوبه خود الهام بخش جنبش‌های ضدغربی در سراسر جهان سوم برای تعیین سرنوشت شد. فریادهای ضدامپریالیستی شدیدتر و محکم‌تر شد.

انقلاب اسلامی ایران در عین حال، تفاوت آشکاری با دیگر انقلاب‌های تاریخی لیبرال یا چپ داشت. به عنوان مثال انقلاب فرانسه در سال ۱۷۸۹ بر اساس ایده‌های روشنگری اروپایی در مورد آزادی، برابری و برادری بنا شد. انقلاب روسیه و چین توسط یک روح سکولار مارکسیستی برای رهایی از نظام‌های سیاسی و اقتصادی سرکوبگر هدایت و تعریف شد. در مقابل، انقلاب ایران یک انقلاب دینی اسلامی هم از نظر محتوا و هم رنگ بود. انقلاب حول محور اندیشه‌های شیعه مبنی بر تحمل مصائب، شهادت و مخالفت با حکومت سکولار پهلوی برای دفاع از هویت، هنجارها و ارزش‌های اسلامی ایران شکل گرفت.

انقلاب مسیر توسعه قابل توجه دیگری را در خاورمیانه آغاز کرد که تا آن زمان توجه بسیاری از مردم را جلب نکرده بود. انقلاب اسلامی از روندهای سیاسی سکولار پس از جنگ جهانی اول در منطقه فاصله گرفت. فروپاشی امپراتوری عثمانی اسلامی در سال ۱۹۲۳ و معرفی مفاهیم اروپایی از سکولاریسم، ملت و دولت-ملت نظم سیاسی خاورمیانه را تا حد زیادی تغییر داد. مصطفی کمال آتاتورک، بنیان‌گذار جمهوری مدرن ترکیه، دین اسلام را به عنوان اصل راهنما برای جمهوری جدید خود کنار گذاشت، ترکیه را تا حد زیادی از خاورمیانه مسلمان منزوی کرد و اروپا را در تعقیب مدرنیته کردن سکولار ترکیه از نزدیک دنبال کرد. حکومت پهلوی نیز مانند کمال آتاتورک از حامیان سرسخت سکولاریسم بود و هر کاری که ممکن بود برای دور نگه داشتن روحانیت شیعه انجام داد. انقلاب اسلامی امام خمینی (ره) این روند سکولار در سیاست منطقه را رد کرد و قاطعانه یک نظام سیاسی و حکومتی مبتنی بر ایمان اسلامی را معرفی کرد (Nuruzzaman, 2014).

در هسته انقلاب اسلامی امام خمینی (ره)، شعار «استقلال، آزادی و جمهوری اسلامی» بود. مفهوم «استقلال» همان‌طور که ایشان توضیح داد شامل دو چیز است: اولی رد تفوق

ایدئولوژیک لیبرالیسم غربی با سرمایه‌داری استثمارگر و سوسیالیسم شرقی؛ دوم، حذف نفوذ امپریالیستی غرب در ایران و جهان اسلام از طریق اولویت‌بندی احکام ایدئولوژیک اسلامی برای بازطراحی حاکمیت داخلی و روابط خارجی است. امام خمینی (ره) تأکید بیش از حد سوسیالیسم بر ماتریالیسم و انقیاد عاملیت انسان در برابر یک سیستم سوسیالیستی را رد کرد. مشکل لیبرالیسم غربی آن‌گونه که او می‌دید، وابستگی انحصاری آن به استدلال علمی به‌عنوان تنها ابزار تولید دانش و بهبود جامعه بود. به گفته امام خمینی (ره)، جمهوری اسلامی اهمیت آیات آسمانی را برای هدایت کلیت جوامع بشری با رعایت اخلاقیات عدالت اقتصادی، وفاق اجتماعی و آشتی سیاسی در اولویت قرار می‌دهد. این ایده‌های قدرتمند رهایی از سلطه امپریالیستی، استقلال در امور داخلی و خارجی و پذیرش عدالت و هماهنگی اجتماعی، جذابیتی جهانی در ایران ایجاد کرد. جای تعجب نیست که آنها همچنان به ایرانیان الهام می‌بخشند تا انقلاب اسلامی ۱۹۷۹ خود را حفظ کنند.

ب- تحول در مفهوم رهایی

یکی دیگر از عناصر مقاومت، مفهوم رهایی است که در تمامی رویکردهای انتقادی بر آن تأکید می‌شود. آرمان رهایی همچنین وجه مشترک مقاومت اسلامی با سایر مطالعات حوزه مقاومت اعم از مطالعات پسااستعماری و نظریات خاص انتقادی در قالب مکتب فرانکفورت است. با این حال به موازات نقد شرایط موجود جهان، توجه به ایدئال رهایی بشر و ترسیم تابلویی از نظام بدیل و کمال مطلوب همواره دغدغه اصلی انتقادیون بوده است. در حقیقت آن‌ها با ظالمانه و ناعادلانه خواندن نظم حاکم بر محیط بین‌الملل که به دلیل رواج خرد ابزاری و منطق روشنگری موجب استثمار طبقات فرودست می‌شود خواستار سرنگونی آن و وقوع یک تحول ساختاری هستند. مهم‌ترین نکات مورد توجه انتقادیون، کاهش نابرابری‌های جهانی، برقراری عدالت اجتماعی، احترام به تنوع، تکرر و تفاوت‌ها است که می‌تواند امکان تحول در نظام بین‌المللی را فراهم کند (مشیرزاده، ۱۳۸۶: ۲۳۹).

در مورد نحوه چشم‌انداز رهایی، وفاقی میان نظریه‌پردازان انتقادی وجود ندارد. از یکسو برخی از متفکران نسل اول مکتب فرانکفورت مانند هورکهایمر، آدورنو و مارکوزه امکان رهایی را به دیده تردید می‌نگرند و امید چندانی به سرنگونی نظام سرمایه‌داری و استقرار نظام بدیل ندارند. آن‌ها معتقدند دولت‌های سرمایه‌داری توانسته‌اند از طریق اجرای برنامه‌های رفاهی و نیز کنترل هدفمند اذعان توده‌های تحت سلطه توسط صنعت فرهنگ، ظرفیت انقلابی پرولتاریا را تخلیه نموده و از شکل‌گیری جنبش‌های مقاومت جلوگیری نمایند. از همین رو هورکهایمر در کتاب دولت اقتدار طلب ناامیدانه اظهار می‌داشت:

«طبقه کارگر و سازمان‌های آن دیگر نیروی رهایی‌بخش به شمار نمی‌روند؛ زیرا درون ساخت دولت ادغام شده‌اند ... [لذا] در عصر دولت اقتدار طلب هرگونه امید انقلاب از بین رفته است» (بشیریه، ۱۳۸۳: ۱۷۸)؛ اما از سویی دیگر نسل بعدی انتقادیون مانند یورگن هابرماس و آندره لینگلیتر، چشم‌انداز رهایی را روشن‌تر می‌بینند. در حالی که هابرماس می‌کوشد تا از طریق نظریه پردازی درباره ارتباط بین‌ذهنی میان عقلانیت و مردم‌سالاری و نیز نقش ارتباط و تعامل در ایجاد اجماع عقلانی میان شهروندان، عناصر پیش‌رونده خرد را آشکار سازد. لینگلیتر معتقد است رهایی‌بخشی در حوزه روابط بین‌الملل باید در قالب توسعه چارچوب‌های اخلاقی یک جامعه سیاسی فهمیده شود (Hobden & Wyn Jones, 2001: 2015-16).

در این میان برخی از اندیشمندان مکتب انتقادی مانند رابرت کاکس موضع بینابینی را اتخاذ می‌کنند. کاکس همچون مارکس، بی‌ثباتی و چالش و شکاف سرمایه‌داری را به دلیل وجود تناقض‌های اجتناب‌ناپذیر پیش‌بینی نموده و بحران‌های اقتصادی را زمینه‌ساز پیدایش جنبش‌های ضد دموکراتیک می‌پندارد، با این حال میزان موفقیت این جنبش‌ها را نامعلوم و مبهم تلقی می‌کند لذا نگرش کاکس به آینده و چشم‌انداز رهایی مانند گرامشی آمیخته‌ای از بدبینی خرد و «خوش‌بینی اراده» است (Hobden & Wyn Jones, 2001: 2012)؛ یعنی کاکس شکل‌گیری ضد هژمونی را تحول نامحتملی در نظام بین‌الملل می‌داند اما آن را کلاً هم نفی نمی‌کند (مشیرزاده، ۱۳۸۴: ۵۹).

در مقابل، جهان‌نگرش اسلام به مقاومت، چشم‌انداز روشنی را ارائه می‌کند و سرنگونی نظام سلطه کنونی و برپایی حکومت عدل جهانی را امری اجتناب‌ناپذیر و حتمی الوقوع قلمداد می‌کند. باید توجه داشت که اسلام برخلاف نظریه انتقادی، هدایت انقلاب‌های بخش را تماماً به کارگزاری انسان‌ها و انباده است که با سرگرم شدن آنان به لذات کاذب همه امید‌رهایی از بین برود. بلکه‌رهایی‌بخشی برنامه از پیش تعیین‌شده خداوند به‌عنوان فعال ما یشاء عالم هستی برای فرجام کار جهان محسوب می‌شود و اراده قاهر او پشتوانه اجرای این برنامه است. قطعی بودن حاکمیت بندگان صالح در پایان تاریخ و غلبه جریان حق بنا به خواست خداوند در دو آیه ذیل از قرآن کریم تصریح شده است:

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الرُّسُومِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ (انبیا / ۱۰۵).
و همانا در کتاب (آسمانی) زبور (که بعد از ذکر تورات نازل شده) نوشتیم که قطعاً بندگان صالح من وارث زمین خواهند شد.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذْلِينَ كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ (مجادله / ۲۱ - ۲۰).

همانا کسانی که در برابر خدا و رسولش دشمنی می‌کنند آنان در زمره خوارترین مردمند. خداوند حکم کرده است که همانا من و پیامبرانم (بر کافران و منافقان) چیره خواهیم شد. همانا خداوند قدرتمند شکست‌ناپذیر است (سعیدی، ۱۳۹۴: ۴۲).

اسلام خود را ایدئولوژی برتر می‌داند و از اراده الهی برای تحقق هژمونی آن بر تمامی ایدئولوژی‌ها علی‌رغم وجود مخالفت‌ها خبر می‌دهد:

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ (توبه / ۳۳) ۴.

او کسی است که پیامبر خود را با هدایت و دین حق فرستاد تا آن را بر همه دین‌ها پیروز گرداند هرچند مشرکان ناراحت باشند.

بر همین اساس اسلام پیروان خود را به قطعی بودن چیرگی‌شان بر جریان کفر و الحاد امیدوار می‌سازد:

«وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ؛ و اگر مؤمن هستید، سستی نکنید و غمگین مباشید که شما برترید» (آل عمران / ۱۳۹).

پ- تعالی‌گرایی در مقاومت

تعالی به معنای بلندپایه گردیدن، بلندی و برتری است (فرهنگ معین، ۱۳۸۶). در بستر نظریه مقاومت اسلامی به‌ویژه در دوران انقلاب اسلامی ایران به‌عنوان یک اصل بنیادی نمایان می‌شود. این نوع مقاومت بر پایه اصول اسلامی به‌ویژه مبارزه با ظلم و استکبار شکل گرفته است و هدف آن به‌دست آوردن منزلت و اعتبار از دست‌رفته است. بر خلاف چهار نحله دیگر مقاومت که بیشتر بر مبنای ایدئولوژی‌های مارکسیستی، پسااستعماری و سیاسی شکل گرفته‌اند و به ابعاد مادی و اجتماعی توجه دارند؛ مقاومت اسلامی از نظر تعالی‌گرایی دارای ابعاد معنوی و دینی است که به‌ویژه در تلاش برای تحقق تمدن نوین اسلامی نمود پیدا می‌کند. این رویکرد تعالی‌گرا در دو سطح فردی و کلان قابل تحلیل است که در ادامه به بررسی هر یک پرداخته می‌شود.

در سطح فردی، مقاومت اسلامی به تقویت ویژگی‌های اخلاقی و روحی افراد پرداخته است. انقلاب اسلامی ایران با ارائه الگویی از مقاومت بر اساس اصول اسلامی، ویژگی‌هایی چون شجاعت، صبر و عزت نفس را در مردم تقویت کرده است. قرآن کریم در سوره بقره آیه ۱۵۳ به مؤمنان توصیه می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ» که این آموزه‌ها به‌ویژه در دوران انقلاب به‌طور گسترده‌ای به کار گرفته و باعث تقویت روحیه مقاوم در مردم شد. پیروزی انقلاب اسلامی در دوره‌ای که دولت‌ها به بلوک‌های غرب و شرق وابسته بودند، نمونه‌ای از ایستادگی و مقاومت بود. امام خامنه‌ای به‌طور خاص اشاره کرده‌اند که هزینه سازش بسیار بیشتر از هزینه ایستادگی است و این ایستادگی نتایج مثبت فراوانی برای ملت ایران به همراه داشته است (۱۳۹۷/۹/۴). همچنین تجربه رژیم پهلوی و تأکید امام

خامنه‌ای بر هزینه‌های سازش در مقایسه با مقاومت، به‌طور واضح نشان می‌دهد که عزت و استقلال فردی از ارزش‌های کلیدی مقاومت اسلامی است.

در سطح کلان، مقاومت اسلامی ناظر به شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی است. این نوع تعالی‌گرایی نه تنها به مقابله با ظلم و استبداد جهانی پرداخته، بلکه به‌عنوان راهی برای تحقق اهداف متعالی‌تر نظیر ایجاد تمدن نوین اسلامی دیده می‌شود. این دیدگاه که در گفتمان انقلاب اسلامی به‌طور گسترده‌ای مطرح شده است، به دنبال تحقق نظام جهانی عادلانه بر اساس اصول اسلامی است. مقام معظم رهبری، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، تأکید کرده‌اند که تنها راه برای مقابله با تهدیدات جهانی، مقاومت است و این ایستادگی به تحقق اهداف بزرگتر منجر خواهد شد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۹/۴).

تمدن نوین اسلامی که به‌عنوان غایت نهایی انقلاب اسلامی مطرح می‌شود، شامل مراحل از جمله تشکیل نظام اسلامی، دولت اسلامی و در نهایت تمدن اسلامی است. این تمدن با هدف ایجاد یک نظام جهانی عادلانه و پیشرفته بر اساس اصول اسلامی در حال شکل‌گیری است (تصویر شماره ۱). این روند نشان‌دهنده حرکت مستمر به سوی کمال و تعالی است که هر مرحله آن پایه‌ای برای مرحله بعدی فراهم می‌آورد. بنابراین، مقاومت اسلامی به‌عنوان یک ابزار تعالی‌گرا، نقش کلیدی در تحقق این تمدن نوین ایفا می‌کند و به‌طور مؤثری به بسط و تحقق ارزش‌های اسلامی در سطح جهانی کمک می‌کند.

تصویر شماره ۱-

منبع: khamenei.ir

این زنجیره منطقی نشان‌دهنده یک حرکت مستمر به سوی کمال و تعالی است که در آن، هر مرحله پایه‌ای برای مرحله بعدی فراهم می‌سازد. مقاومت اسلامی در این مسیر به بروز

و تقویت ارزش‌هایی همچون عدالت، توحید و کرامت انسانی در سطح اجتماعی و تمدنی منجر می‌شود. این نوع مقاومت نه تنها به مقابله با سلطه‌گری و استبداد جهانی پرداخته، بلکه از طریق ایجاد شرایط برای تحقق عدالت و توسعه مبتنی بر ارزش‌های اسلامی، زمینه‌ساز ظهور تمدن نوین اسلامی می‌گردد. چنین تمدنی در صدد است تا ظرفیت‌های جهانی اسلام را برای تأمین سعادت و امنیت همه‌جانبه، عدالت اجتماعی و رفاه عمومی به کار گیرد.

نتیجه‌گیری

انقلاب اسلامی ایران به‌طور بنیادین مفهوم مقاومت را دگرگون کرده و تأثیرات عمیق و گسترده‌ای بر نظریات سیاسی و اجتماعی جهانی داشته است. این انقلاب به‌ویژه در سطح نظری با معرفی مقاومت مبتنی بر اصول دینی و معنوی، توانسته است بازتعریفی جدید و جامع از این مفهوم ارائه دهد که از دیدگاه‌های سکولار و مارکسیستی پیشین کاملاً متمایز است. در حالی که نظریات پیشین مقاومت عمدتاً بر مبنای مبارزات ملی‌گرایانه و اقتصادی شکل گرفته بودند، انقلاب اسلامی ایران با گنجاندن عناصر دینی و روحانی در مفهوم مقاومت، توانسته است به‌طور مؤثری نقشه راه جدیدی را برای مبارزات آزادی‌بخش و تحولات اجتماعی ترسیم کند.

یکی از ویژگی‌های کلیدی تأثیر انقلاب اسلامی بر مفهوم مقاومت، تأکید بر جنبه‌های معنوی و الهی در فرآیند مقاومت است. برخلاف نظریات پسااستعماری و مارکسیستی که غالباً بر تحلیل‌های مادی و اقتصادی تمرکز داشتند، مقاومت اسلامی بر پایه آموزه‌های دینی و روحانی قرار دارد که هدف آن تحقق عدالت و آزادی به‌طور همزمان در سطوح فردی و اجتماعی است. این بعد جدید مقاومت به‌ویژه در مواجهه با سلطه‌گران جهانی و نیروهای استکباری، توانسته است توانمندی‌های جدیدی را برای حرکت‌های مقاومت فراهم آورد و به‌طور مؤثری بر چالش‌های جهانی غلبه کند.

در سطح جهانی، انقلاب اسلامی ایران به‌عنوان یک نقطه عطف در نظریات پسااستعماری و انتقادی، تأثیرات قابل توجهی داشته است. نظریات پسااستعماری که در دهه‌های پیشین عمدتاً به‌طور سکولار و اقتصادی به تحلیل مقاومت پرداخته بودند، اکنون با ظهور مفهوم مقاومت اسلامی، نیاز به بازنگری و تطبیق با این نظریات جدید را احساس

کردند. این تحول نظری، نه تنها به تحلیل‌های جدیدی در زمینه مقاومت و آزادی‌خواهی منجر شده است، بلکه موجب تغییرات اساسی در گفتمان‌های بین‌المللی نیز گردیده است. به این ترتیب انقلاب اسلامی ایران با ارائه الگویی جدید از مقاومت، توانسته است بُعد جدیدی از تحلیل‌های جهانی و پسااستعماری را به وجود آورد.

در نهایت، انقلاب اسلامی ایران به عنوان یک رویداد سیاسی و اجتماعی بنیادین، تأثیرات عمیق و گسترده‌ای بر مفهوم مقاومت و تحلیل‌های بین‌المللی داشته است. این انقلاب با معرفی مقاومت بر مبنای اصول دینی و معنوی، توانسته است نگرش‌های جهانی نسبت به مقاومت را به طور اساسی تغییر دهد و بُعد جدیدی از مقاومت را معرفی کند که به طور مؤثری توانسته است بر تحلیل‌های سیاسی و اجتماعی تأثیر بگذارد. ادامه تحقیق در این زمینه می‌تواند به درک عمیق‌تر و جامع‌تری از نقش دین در مقاومت و تغییرات جهانی کمک کند و زمینه‌های جدیدی را برای پژوهش‌های آتی فراهم آورد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Fatemeh Soury

<https://orcid.org/0009-0002-1690-5739>

Gholam Reza

<https://orcid.org/0000-0003-0476-5249>

Khajesarvi

فهرست منابع

- آیت‌الله خامنه‌ای، (۱۳۹۷)، «مجموعه سخنرانی‌ها در مورد مقاومت»، وبسایت Khamenei.ir.
- ابن فارس، ا، (۱۴۰۴ ق)، معجم مقاییس اللغة (جلد ۶)، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- امام خمینی (ره)، ر، (۱۳۶۱)، صحیفه نور (جلد ۶)، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- انصاریان، نسرين، (۱۳۹۵)، «مفهوم مقاومت اسلامی و قیود مؤثر در آن»، پرتال جامع علوم و معارف قرآن، بازیابی شده در ۷ سپتامبر ۲۰۲۵، از: <http://quran.isca.ac.ir/fa>.

- خراسانی، ع، (۱۳۹۹)، «نقش توحیدباوری در مقاومت اسلامی از دیدگاه قرآن کریم»، *مطالعات علوم قرآن*، دوره ۲، شماره ۱، صص ۱-۳۳.
- راغب اصفهانی، ح. ب. م، (۱۴۱۲ ق)، *مفردات ألفاظ القرآن* (جلد ۱)، بیروت: دارالقلم.
- سعیدی، رضا امیر، (۱۳۹۴)، «چشم‌انداز رهایی بشر در نظریه اسلامی و نظریه انتقادی روابط بین‌الملل رویکردی تطبیقی»، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، دوره ۱۲، شماره ۴۰، صص ۲۷-۳۸.
- طریحی، فخرالدین بن محمد، (۱۳۷۵)، *مجمع البحرین* (جلد ۶)، تهران: مرتضوی.
- علی بابایی، غلامرضا، (۱۳۹۱)، *فرهنگ سیاسی*، چاپ چهارم، تهران: انتشارات آشیان.
- قاسمی، بهروز، (۱۳۹۷)، «ژئوپولیتیک محور مقاومت و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران بر اساس گفتمان انقلاب اسلامی»، *فصلنامه آفاق/امنیت*، دوره ۱۱، شماره ۳۸، صص ۵-۸۸۲.
- گودرزی طاقانکی، یحیی، نساج، حمید و گودرزی، مهدی، (۱۴۰۰)، «مبانی نظری محور مقاومت اسلامی با نگاهی بر انترناسیونالیسم اسلامی»، *فصلنامه علمی راهبرد*، دوره ۳۰، شماره ۲، صص ۲۲۳-۲۹۹.
- لزگی، سید روح‌اله و غیائی فتح‌آبادی، مهدی، (۱۴۰۲)، «ابعاد تمدنی مقاومت اسلامی در جمهوری اسلامی ایران و نقش الگوی انقلاب اسلامی ایران در شکل‌گیری محور مقاومت اسلامی»، *فصلنامه علمی تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، دوره ۱۴، شماره ۵۳، صص ۱۶-۲۸.
- لطفی، مهدی، شیرخانی، علی و جاودانی مقدم، مهدی، (۱۴۰۱)، «نقش الگوی انقلاب اسلامی ایران در شکل‌گیری محور مقاومت اسلامی»، *تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، دوره ۵۳، شماره ۱، صص ۱۷-۲۸.
- مشیرزاده، حمیرا، (۱۳۸۴)، «نظریه انتقادی روابط بین‌الملل و گفتگوی تمدن‌ها»، *دو فصلنامه پژوهش علوم سیاسی*، دوره ۱، شماره ۱.
- مطهری، مرتضی، (۱۳۹۰)، *مجموعه آثار*، تهران: صدرا.
- ملکی، عباس، (۱۳۹۸)، «تبیین مبانی فقهی مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای»، *پژوهش‌های سیاست اسلامی*، دوره ۱۱، سال ۲۳، صص ۱۸۸-۲۰۵.
- مهدیان، عقیل، (۱۳۹۹)، *طرح کلی اندیشه مقاومت*، تهران: سفیر صادق.
- یوسفی مقدم، محمد، (۱۳۹۹)، «جایگاه و اهداف مقاومت اسلامی از دیدگاه مفسران، با تأکید بر آیات جهاد»، *علوم سیاسی (باقرالعلوم)*، دوره ۲۳، شماره ۹۱، صص ۳-۹۱.

References

- Bhabha, H. K, (1997), "Postcolonial Criticism", In B. Moore-Gilbert, G. Stanton, & W. Maley (Eds.), *Postcolonial Criticism: A Longman Critical Reader*, Landan: Longman.
- Boehmer, E, (2006), "Postcolonial Writing and Terror", *Wasafiri*, Vol. 22, No. 2, PP. 4-7.
- Daase, C & Deitelhoff, N, (2019), "Opposition and Dissidence: Two Modes of Resistance against International Rule", *Journal of International Political Theory*, Vol. 15, No. 1, PP. 11-30.
- Hobden, S & Wyn Jones, R, (2022), "Marxist Theories of International Relations", in *the Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, USA. (2010), PP. 130-146.
- Jefferess, D, (2008), *Postcolonial Resistance: Culture, Liberation and Transformation*, Toronto: University of Toronto Press.
- Mbembe, A, (2001), *On the Postcolony*, (Vol. 41), California: University of California Press.
- Nuruzzaman, M, (2014), "The Iranian Revolution at 40: Shifting Grounds, Continuing Resilience", Retrieved from: <https://www.e-ir.info/2019/03/14/the-iranian-revolution-at-40-shifting-grounds-continuing-resilience>.
- Ostovar, A, (2016), *Vanguard of the Imam: Religion, Politics, and Iran's Revolutionary Guards*, Oxford University Press.
- Shahjahan, R. A, (2014), "From 'no' to 'yes': Postcolonial Perspectives on Resistance to Neoliberal Higher Education", *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, Vol. 35, No. 2, PP. 219-232.
- Tyson, A. D, (2010), *Decentralization and Adat Revivalism in Indonesia: The Politics of Becoming Indigenous*, London & New York: Routledge.
- Young, R. J, (2016), *Postcolonialism: An Historical Introduction*, Oxford: Wiley- Blackwell Publishing Ltd.

In Persian

- Ali Babaei, Gh, (2012), *Political Culture* (4th ed.), Tehran: Ashian Publications. [In Persian]
- Ansarian, N, (n.d.), "The Concept of Islamic Resistance and Its Effective Limitations", The Comprehensive Portal of Quranic Sciences and Teachings, Retrieved from: quran.isca.ac.ir. [In Persian]
- Ayatollah Khamenei, (2018), *A Collection of Speeches on Resistance*, Retrieved from: Khamenei.ir. [In Persian]
- Ghasemi, B, (2018), "Geopolitics of the Resistance Axis and National Security of the Islamic Republic of Iran Based on the Discourse of the Islamic Revolution", *Afagh-e Amniat Quarterly*, Vol. 11, No. 38, PP. 5-882. [In Persian]
- Goodarzi Taghanki, Y., Nassaj, H & Goodarzi, M, (2021), "The Theoretical Foundations of Islamic Resistance by Looking at Islamic Internationalism", *Rahbord Scientific Quarterly*, Vol. 30, No. 2, PP. 299-323. [In Persian]
- Ibn Faris, A, (1404 AH), *Mu'jam Maqayis al-Lughah*, Vol. 6, Qom: Islamic Information Office. [In Persian]
- Imam Khomeini, R, (1982), *Sahifeh Noor*, Vol. 6, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]
- Khorasani, A, (2020), "The Role of Monotheism in Islamic Resistance from the Perspective of the Quran", *Quranic Studies*, Vol. 2, No. 1, PP.1-33. [In Persian]
- Lazgi, S & Ghayasi Fath Abadi, M, (2023), "The Civilizational Dimensions of Islamic Resistance in the Islamic Republic of Iran and the Role of the Iranian Islamic Revolution Model in the Formation of the Islamic Resistance Axis", *Scientific Quarterly of Political and International Research*, Vol. 14, No. 53, PP.16-28. [In Persian]
- Lotfi, M., Shirkhani, A & Javadani Moghaddam, M, (2022), "The Role of the Islamic Revolution Model in the Formation of the Islamic

Resistance Axis”, *Political and International Research*, Vol. 53, No. 1, PP. 17-28. [In Persian]

- Maleki, A, (2019), “Explaining the Jurisprudential Foundations of Resistance in the Thought of Ayatollah Khamenei”, *Islamic Political Studies*, Vol. 11, No. 23, PP.188-205. [In Persian]
- Mehdiان, A, (2020), *Outline of Resistance Thought*, Tehran: Safir Sadegh. [In Persian]
- Moshirzadeh, H, (2005), “Critical International Relations Theory and Dialogue of Civilizations”, *Pizhuhish-i Siyasat-i Nazari: Research in Political Science*, Vol. 1, No. 1. [In Persian]
- Motahhari, M, (2011), *Collected Works*, Tehran: Sadra. [In Persian]
- Qaderi Kangavari, R, (2015), *Theory of Resistance and Western Theories of International Relations*, Tehran: Mokhatab Publications. [In Persian]
- Ragheb Esfahani, H. B. M, (1412 AH), *Mufradat Alfaz al-Quran*, Vol. 1, Beirut: Dar al-Qalam. [In Persian]
- Saeedi, R. A, (2015), “An Outlook for the Emancipation of Mankind in Islamic Theory and Critical Theory of International Relations: A Comparative Approach”, *Islamic Revolution Studies*, Vol. 12, No. 40, PP.27-38. [In Persian]
- Tarihi, F. A. B. M, (1996), *Majma' Al-Bahrain*, Vol. 6, Tehran: Mortazavi. [In Persian]
- Yousefi Moghadam, M, (2020), “The Position and Goals of Islamic Resistance from the Perspective of Commentators; With Emphasis on Jihad Verses”, *Political Science (Baqer al-Olum)*, Vol. 23, No. 91, PP. 3-91. [In Persian]

استناد به این مقاله: سوری، فاطمه و خواجه‌سروی، غلامرضا، (۱۴۰۴)، «انقلاب اسلامی ایران و تحول در مفهوم مقاومت»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۱۴، شماره ۵۴، ۱۴۹-۱۸۰.

Doi: 10.22054/QPSS.2024.79655.3407

Quarterly of Political Strategic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License